

Egyiptomi Füzetek

1. évfolyam 2. szám

2001.

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszakos lapja

Ásatások Harwa sírjában (TT 37)

(1995-1999)

Előszó

1995 őszén, amikor a magyar expedíció ásatásából (TT 32) előkerült halotti szobrokat regisztráltam a Théba nyugati parti új raktárban, ismerkedtem meg Dr. Francesco Tiradrittivel, aki Prof. A. Roccatival és Prof. Donadonival a Shabaka sírban dolgozott. Az olasz expedícióval jó szakmai kapcsolatom alakult ki, szinte minden nap meglátogattam őket munkájuk közben. Jóleső érzés volt, hogy Prof. Roccati gyakran kérte ki szakmai véleményemet. Amikor megkapták az engedélyt, hogy ásatásokat folytassanak a TT 37-ben, természetesnek tűnt számukra, hogy meghívják a sír bejárására.

Fantasztikus élmény volt- elemclámpákkal óvatosan végigbotorkálni a törmelékekkel teli, denevér ürüléktől bűzlő, hatalmas, szinte királyi méretű síron. A termek falait fekete szennyeződés (korom és denevér piszok) borította. A folyósrendszer alvilági útvesztőre emlékeztetett. Közel két órát töltöttünk a sírban, vizsgáltuk a feliratokat és a remekműnek ígérkező reliefszekciókat, bejártunk minden zugot, falat másztunk. Nyilvánvaló volt, hogy a sír több évre való, új eredményekkel kecsegtető munkát tartogat a tudósoknak. Az ásatás igazgatója Dr. Francesco Tiradritti lett, aki azonnal elkezdte a következő szezon előkészítését. A rövid, egy hétig tartó időszak célja a sír felmérése, feliratok másolása, fényképezés és a szórványelemek értékelése volt. A munka délután is folyt, így mindennapos vendég voltam a sírban, amely szállásom, a Régészeti Hivatal és Prof. Nur el-Din jóvoltából rendelkezésemre bocsátott Metropolitan House szomszédságában volt. Az udvarból előkerült szórványelemek között usébtik is voltak. Dr. Tiradritti engem kért fel ezek kormeghatározására, egy évvel később pedig az előkerült halotti szobrok feldolgozására. 1999 őszén került sor arra, hogy az anyagot

publikálásra előkészítsük. Ekkor október elejétől négy héten keresztül dolgoztam az olasz régészeti expedícióval, majd december közepéig, az ásatás befejezéséig figyelemmel kísértem a munka menetét. Elvégeztem az 1995-től 1999-ig előkerült usébtik regisztrálását. A feldolgozás jelenleg is folyik, eredményeim szerint 2001. végére készül el.

Köszönettel tartozom Dr. Francesco Tiradrittinek, hogy lehetővé tette számomra a részvételt ezen a csodálatos ásatáson, amely nemcsak szakmai szempontból volt tanulságos számomra, hanem vidám, emberközeli hangulatával életre szóló élményt nyújtott. Külön köszönöm, hogy engedélyezte az ásatásról szóló beszámoló megírását az Egyiptomi Magyar Baráti Társaság Ókori Szekciójában. Az alábbi ismertetés az előadás rövid kivonata. Bővebb információ a <http://harwa.org> Internet oldalakon olvasható.

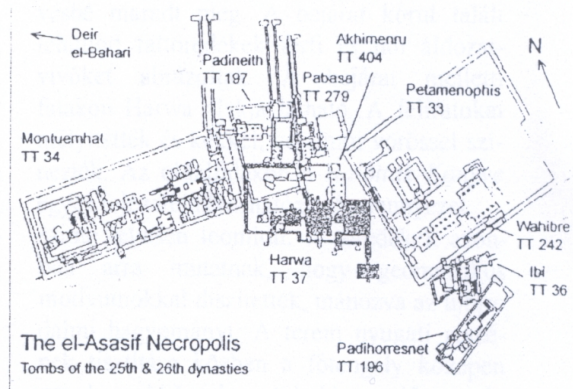
Harwa

Harwa a 25. dinasztia (Kr. e. 716-656) első felében élt. Anyja Nesztaueret a ház úrnője (*nb.t pr*) címet viselte. Apja Padimut, Ankhfenamon fia Amon pap volt a karnaki Amon templomban. Karrierjének a történetét szoborfeliratairól ismerjük. Eddig nyolcat tettek közzé a világ különböző múzeumaiban (Asszuánban, Kairóban, Berlinben, Párizsban és Londonban). A kairói szobor felirata szerint, mely szüleivel együtt ábrázolja, Piankhy hódításakor még fiatal, alacsony rangú pap, az *imy-hnt* cím birtokosa. Az „etióp” dinasztiahoz való hűsége miatt hamarosan magas rangra emelkedett, Amon főpapnőjének, aki ekkor Piankhy nővére, I. Amenirdisz volt, gazdaságának felügyelője (*imy r pr wr n dr.t ntr*) lett. A sírudvarból előkerült feliratok és relieftöredékek szerint felelős volt a főpapnő számára készített szobrokért és sírfelszerelésének elkészítéséért. Ezt a tisztséget Piankhy uralkodásától Shabaka, Shabatka és Taharka alatt is viselte. Sírját Taharka uralkodása alatt kezdte építtetni.

Az 1997-es ásatási idény különös eredményt hozott Harwa személyére és a thébai adminisztrációban betöltött szerepére vonatkozóan. Előkerült egy jellegzetes, múmiaforma usébtí, amely kezeiben a szokásos rögtörő kapák helyett a királyi regáliákat, az ostort és a pásztorbot tartotta. A testen a Halottak Könyve 6. fejezete olvasható. A felirat Harwát a „Nagyok nagyja” címmel említi. Az ásatás vezetője szerint jóval nagyobb hatalommal rendelkezhetett, mint azt korábban gondolták. Feltételezhető, hogy Théba valódi kormányzója volt az uralkodó, nem pedig a főpapnő mellett. Jelentős politikai befolyását igazolja sírjának mérete és az, hogy szokatlanul sok szobra került elő. Hatalma Asszuánig terjedhetett, amit a Nag'esh Sheikben felfedezett sziklafelirata bizonyít. Montuemhat és Petamenophisz, a 25. dinasztia későbbi thébai kormányzói, elődjüknek tekinthették Harwát, mivel sírjaikat Harwa sírjának közvetlen szomszédságában építtették meg. Francesco Tiradritti felteszi a kérdést: lehetséges-e egy, az „etióp” uralkodó jóvoltából kormányzó hivatalnok dinasztiairól beszélni? A válasz kellő bizonyítékok hiányában még várat magára. Ha azonban ez a feltételezés igaznak bizonyul, át kell értékelni a korszak történetét.

A sír fekvése

Harwa a Hatsepszut templom előterében, a mai Asszaszif mészkőszikláiban vésette ki sírját. Ezzel egy olyan hagyományt indított el a thébai arisztokrácia köreiben, amely döntően határozta meg a következő két évszázad temetkezéseit, és a későbbiek során sírját az asszaszifi nekropolisz központi helyévé tette. Akhimenru, közvetlen utódja például Harwa sírjának egy befejezetlen folyosóját kiszélesítve alakította ki saját temetkezési helyét (TT 404). Montuemhat sírja (TT 34) Nyugatra, Petamenophisz sírja (TT 33) Keletre fekszik Harwától. Padineith (TT 197) és Pabasa (TT 296) a 25. dinasztia késői szakaszában úgy tervezték sírjaikat, hogy az utolsó oszlopos terem a Harwa sírját körülvevő folyosó északi részénél végződjön, mintegy jelezve a nagy elődhöz való tartozást.

Based on a chart by Dieter Eigner, 1979

A sír szerkezete

Harwát az első olyan sír, amely az abüdoszi Ozireion mintájára készült és Ozirisz sírját jelképezi. A későbbi asszaszifi temetkezési helyek is hasonló elképzelést tükröznek, de kapcsolatuk a „prototípussal” kevésbé világos és egyértelmű. A sír körül futó földalatti folyosó elválasztja a sírt a környező szinttől, így érvényesül az az elképzelés, hogy az nem más, mint egy sziget, mégpedig az, ahol Ízisz a mítosz szerint eltemette Oziriszt a Delta mocsaraiban.

Harwa sírjának másik jelentős vonása, hogy a főterem mentén (az udvartól a 3. teremig) a feliratok és a reliefek az egyiptomi előkelő eljutását mutatják be a mindennapi életből a túlvilágra, érzékeltetve a halálélmény megtapasztalását is. A sír minden része lépésről

lépésre követi nyomon az út különböző fokozatait a földi létből az örök élethez való eljutásig.

Az udvar

Az udvart 2 m-től 0,5 m-ig törmelék borította. Megtisztítása a déli oldalon kezdődött, ahol napvilágra került négy szögletes pillér maradványa és a bejáratától Délre a nyugati falon egy áljtó. A déli fal előtti terület megtisztítása után láthatóvá vált a töredékes falfelület, több helyen szándékos pusztítás nyomaival. A déli fal keleti végén viszonylag jó állapotban három sáv bontakozott ki: felül áldozatvivőkkel, középen kosok és szamarak vonulásával, alul pedig a mindennapi élet jeleneteivel. A déli fal nyugati részén halászat és haltisztítás jelenetei, valamint szobrászműhely látható, ahol éppen Amon főpapnőjének szobrát készítik. A törmelékből több relieftöredék került elő, többek között egy fa és méh ábrázolásával, ami a méhészet fontosságára utal, s szintén megtalálható az óbirodalmi sírokban, valamint a korabeli Pabasa és Ankhör sírban (TT 414) is. Az udvar déli pilléreit ismét csak reliefek borították (pl. halászat). A fal nyugati végén Harwa alakja látható, amint a munkálatokat felügyeli, jobb lábánál egy ruhátlan fiúval, akinek a feje fölött a következő felirat olvasható: „*bátyja fia, aki őt szereti.*” Valószínűleg Harwának nem volt gyermeke, ezért unokaöccsét tekinthette utódjának. A reliefek rendkívül finom kidolgozásúak, az óbirodalmi hagyományokat követik.

Az áljtó előtti törmelékből rengeteg múmiapólya, múmiadarabok, későkori és görög-római usébtik, kartonázs töredékek és három mives múmia portré (Kr.u. 2. sz.) került elő.

Az udvar északi részén folytatott feltárások során eddig nem találták meg a pillérek nyomait, de az analógiák alapján valószínűsíthető, hogy ugyancsak négy pillért véstek ki ezen az oldalon is. Az északkeleti sarokban a Petamenophisz sírját körülvevő falból leomlott szárított agyagtéglák kerültek elő, míg a déli oldalon II. Mentuhotep templomához tartozó fal omlott az udvarra.

A sír bejárata

Az udvar nyugati vége enyhe lejtéssel vezet

a sír bejáratához. A homlokzat falán található szövegtöredékekben utalás történik a túlvilág kapuira. Itt kezdődik el Harwa útja a túlvilágra, az örök élet felé.

1. átjáró

Az udvarról egy széles átjárón juthatunk az első oszlopos terembe. A passzázs szövege Harwa idealizált életrajzát tartalmazza, amely egyes szám első személyben íródott. Többek között így fogalmaz: „*Kenyeret adtam az éhes embernek, ruhát a ruhátlanak.*”

1. oszlopos terem

A főtengely mentén, a terem közepén kétoldalt négy-négy pillérből álló oszlopsor maradványai bontakoztak ki a törmelékből. A déli pilléreken Nyugatról Keletre haladva az „*Éj könyve*”, míg az északi pilléreken a „*Nappal könyve*” olvasható. Az utóbbi kevésbé maradt meg. A bejárat körül talált lehullott faltöredékek férfi és női áldozatvivőket ábrázoltak. A bejárat melletti falakon Harwa alakja látható. A feliratokat mélyítették és kékkel, valamint vörössel színezték. Az oldalfalakon a *Halottak Könyve* egyes fejezetei olvashatóak. A mennyezet szinte teljesen leomlott. A töredékek azonban arra mutatnak, hogy geometrikus motívumokkal díszítették, utánozva az újbirodalmi hagyományt. A terem nyugati részének tisztítása közben a főtengely közepén egy homokkő talapzat bukkant elő, amely talán egy áldozati asztal része volt.

A déli és az északi oldalon 5-5 oldalkamra helyezkedik el. A törmelék eltávolításakor ezekben egyrészt másodlagos temetkezésekre bukkantak, másrészt különböző korszakból származó edénytöredékekre, usébtikre, fajansz gyöngyökre, kanópusz edényekre és egyéb leletekre. Úgy tűnik, a római korig folyamatosan temetkeztek a sírban. Egyes kamrákat relieffel díszítettek.

A második terembe egy rúpa vezet át. A homlokzatot kapuszerűen képezték ki és az örökkévalóság szimbólumaival díszítették.

2. átjáró

Ez az út vezet át a túlvilágra. A déli falon az idős, megtört Harwa látható; teste elnehezült, haja megritkult. Anubisz kézen fogva vezetí Ozirisz birodalma felé, Harwa meghalt. A

relief színes volt, Harwa testén vörös, Anubisz alakján kék festék nyomai maradtak meg.

2. oszlopos terem

A teremben található négy pillért életveszélyes állapotuk miatt, a munka zavartalan folytatása érdekében még az ásítás kezdetén stabilizálni kellett. A falakon a halotti rituálé különböző szertartásait örökítették meg: így a purifikálást és a szájmegnyitást. A szertartások elvégzése után Harwát a terem északnyugati sarkában kialakított alépítménybe temették el. Az aknából egy folyosó indul nyugati irányban, amelynek dél-keleti sarkában lépcsősor vezet egy boltozott terembe. A szentélyt különböző jelenetekkel díszítették, de a falak szennyezettsége csak sejtetni engedi az ábrázolásokat. A mennyezeten Nut istennő látható, a falakon talán halotti istenek vagy démonok, és kivehető még egy bárka isteni legénységével. A szövegek restaurálásra szorulnak, még nem olvashatóak. Ennek a szentélynek az északnyugati sarkában újabb aknát vájtak, ami teremmé szélesedik, s feltételezhetően Harwa sírkamrája volt.

Az utolsó terembe szintén egy rámpa vezet.

3. átjáró

Itt megismétlődik a 2. átjáró jelenete: Anubisz kézen fogva vezeti Harwát, akit már fiatalon ábrázolnak. Ez a pillanat a test és a lélek kettéválása, amely megifjította a sír tulajdonosát, s lehetővé tette bejutását Ozirisz birodalmába.

3. terem

A hátsó fal közepén Ozirisz domborműszerűen kifaragott, frontális álló alakja látható kettős szentélyben, amelyet növénykoszorú övez. Az istenség emberméretnél kisebb. A sír bejáratából jól látható a szentély, s különleges optikai hatása miatt közelinek, valóságosnak és titokzatosnak tűnik. Ozirisz mellett az északi falon egy fülke van, melyben Harwa ülő szobrának töredékeit találták. Ezzel átellenben a déli oldalon nyílik az alvilágba vezető út kapuja: itt kezdődik a sírt körülvevő folyosó.

A szentély falain sem felirat, sem relief nincs.

Restaurálás

Már az ásítás kezdetekor szükséges volt elkezdeni a termek és a falak megtisztítását, a veszélyes kötömbök rögzítését. A falakat egyszerű, de különleges eljárással tisztították meg az egyiptomi restaurátorok: nedves papírszalvéta rétegeket hordtak fel a tisztítandó felületre, majd alufóliával befedve 10-15 percig állni hagyták. Ezután lebontották és nedves ecsettel vagy puha szőrű kefével óvatosan átdörzsölték. Mind a mészkő, mind a feliratok kék és vörös színei károsodás nélkül kapták vissza eredeti ragyogásukat.

A sír padlózata morzsalékos volt, ezért mészkőpor és gipsz keverékével erősítették meg.

Az udvaron és a belső termekben megkezdődött a beazonosított relieftöredékek visszaállítását, a pillérek rekonstrukciója. Az udvar és a felső járószint közel két méteres eltérése miatt egy rámpaszerű állványzatot építettek a biztonságos lejutás érdekében. Dr. Francesco Tiradritti úgy tervezi, hogy ha a Régészeti Hivatal jóváhagyja, a közeljövőben megnyitja a sírt a látogatók előtt. Biztos vagyok abban, hogy mindenkinek izgalmas élményt nyújt majd.

Dr. Vanek

Zsuzsanna

Előadás helye és ideje:
Szépművészeti Múzeum, 2001. május 11.

Egyiptomi Füzetek 1/2, 2001.
Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság Ókori Egyiptomi Bizottsága
Szerkesztő: dr. Györy Hedvig
Levélcím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.
e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu